

ECONOMISCH-STATISTISCHE BERICHTEN

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

13 maart 1968

53e jrg.

No. 2635

Versijnt wekelijks

COMMISSIE VAN REDACTIE:

L. H. Klaassen; H. W. Lambers;
P. J. Montagne; J. Tinbergen; A. de Wit.

REDACTEUR-SECRETARIS:

A. de Wit.

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars;
J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck.

INHOUD

In zak en as?	221
<i>Prof. Dr. L. H. Klaassen:</i>	
Terugbetalingen als maatstaf voor ontwikkelingshulp?	222
<i>Mevr. Mr. Chr. A. de Ruyter- de Zeeuw:</i>	
Werken en wonen in het Waterweggebied	224
<i>Drs. P. M. van Nieuwenhuyzen:</i>	
De zelfstandige ondernemers in de detailhandel	226
Europa-bladwijzer No. 45	228
<i>L. S. Beuth:</i>	
Het voorkomen van muntverwarring ..	231
Boekbesprekingen:	
Dr. H. M. de Lange: Rijke en arme landen (bespr. door Prof. Dr. H. Linne-mann)	232
Drs. A. Nieuwstraten: Het organiseren van de communicatie in het bedrijf (bespr. door Drs. P. van Zuuren)	232
<i>Prof. Dr. C. D. Jongman:</i>	
Geld- en kapitaalmarkt	234
Mededelingen	235

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

In zak en as?

De afgelopen weken is er nogal wat stampij gemaakt over het betalingsbalanssaldo voor 1967. De C.P.B.-prognose luidde: + f. 200 mln.; enige weken later zag het er naar uit dat het plusteken voor een minteken zou moeten plaatsmaken en op 6 maart jl. kwam de Minister van Financiën met concrete cijfers op de proppen: — f. 355 mln. (lopende rekening, transactiebasis). Ja en dat valt natuurlijk een beetje tegen, al betekent het ten opzichte van 1966 nog altijd een verbetering met ruim f. 300 mln.

Het valt inderdaad slechts *een beetje* tegen. Naar veler mening wordt de oorzaak van de tegenvaller gevormd door de snel gestegen voorraad-vorming van het bedrijfsleven in de laatste maanden van 1967, geïnduceerd als deze was door fiscale wijzigingen per 1 januari 1968. Een stukje invoer dus, dat versneld werd. Verwacht mag worden dat de voorraadvorming in de eerste maanden van dit jaar daarentegen geringer zal blijken te zijn dan gebruikelijk in deze tijd van het jaar. De ongunstige cijfers eind 1967 zullen zodoende naar alle waarschijnlijkheid worden gecompenseerd door gunstige cijfers begin 1968. Dat de betalingsbalans 1967 een slechter resultaat toont dan oorspronkelijk voorzien, is dus eigenlijk het gevolg van een tweetal „exogene” factoren, nl. dat het „boekjaar” van 1 januari t/m 31 december loopt en dat juist per 1 januari vaak belangrijke fiscale maatregelen worden ingevoerd. Zou het niet goed zijn als we dergelijke cijfers eens gingen „corrigeren” voor die vaak optredende, de timing van het bedrijfseconomisch gebeuren ten zeerste beïnvloedende, fiscale maatregelen?

Een ideeetje misschien voor onze Minister van Sociale Zaken? Wat meer emotioneel en intellectueel evenwicht in de interpretatie van cijfers zou deze bewindsman — die immers wél de correcties voor seizoensinvloeden een belangrijke plaats toekent, wanneer het de werkloosheidscijfers zijn welke een teleurstellend verloop te zien geven — namelijk niet misstaan. Wat minder snel zou hij zich dan wellicht geroepen voelen naar aanleiding van betalingsbalansresultaten publiekelijk een andere mening over de globale economische ontwikkeling te ventileren dan zijn collega van Economische Zaken kort daarvoor deed, of de Stichting van de Arbeid bijeen te roepen om deze deelgenoot te maken van zijn, op een nauwelijks representatieve steekproef van c.a.o.'s gefundeerde, bezorgdheid over de loonontwikkeling. Iets waarmee zowel werkgevers als werknemers niet zo erg happy waren, begrijpelijk onder een systeem van vrije loonvorming. De Minister had, aldus handelend, veel weg van die vader, die eerst zijn zestienjarige dochter alleen op kamers in de grote stad liet wonen, maar vervolgens iedere avond even om de hoek kwam gluren om te zien wat ze uitvoerde¹⁾. Niet zo erg consequent.

Trouwens, de man die een betalingsbalansverslechtering het meest ter harte zou moeten gaan, de Minister van Financiën, heeft zich nog niet laten horen. Wie daarbij bedenkt, dat de heer Witteveen zeker geen geringe preoccupatie met onze betalingsbalanspositie kan worden toegeschreven, kan zulks temeer zien als een bewijs dat we niet al te gauw in zak en as behoeven te zitten over die — f. 355 mln.

dR

¹⁾ Dochters van zestien — om de beeldspraak nog even aan te houden — moet je ook niet alleen laten wonen. Maar dat is een verhaal apart.

Terugbetalingen als maatstaf voor ontwikkelingshulp?

Op de Wereldhandelsconferentie te New Delhi en in de met deze conferentie samenhangende publikaties is nogal eens ingegaan op de last die op de arme landen drukt als gevolg van de noodzaak tot terugbetaling van hoofdsom en interest op de aan deze landen door de rijke landen verstrekte leningen. Het is, zo stelt men, niet onaannemelijk te achten dat in een luttel aantal jaren deze last dusdanig zal zijn gegroeid dat de jaarlijkse terugbetalingen de ontvangen gelden overtreffen en er dus een netto kapitaalstroom van de arme naar de rijke landen gaat in plaats van omgekeerd.

Een dergelijke toestand lijkt velen niet slechts onaannvaardbaar, maar zelfs volkomen in strijd met de fundamentele principes van de hulpverlening aan onderontwikkelde gebieden. Het lijkt, zo hoort men zeggen, meer op een hulpverlening van de arme aan de rijke gebieden. Bovendien, zegt men, is het wel duidelijk dat een dergelijke situatie niet alleen economisch zinledig is, gegeven de kapitaalschaarste in de onderontwikkelde gebieden, doch ook politiek onaannvaardbaar, omdat, gesteld dat er werkelijk een netto kapitaalstroom van arm naar rijk zou gaan, dit de politieke spanningen in de wereld aanzienlijk zou verhogen. Dat zou de rijke landen nog wel eens zuur kunnen opbreken.

De huidige regering van India is niet zuinig met het uiten van zulke verkapte dreigementen aan de westelijke landen. Ten dele uit respect voor de zeer oude Indiase cultuur en ten dele omdat zij over het argument als zodanig niet zo erg diep hebben nagedacht, hebben meerderen gemeend te moeten verklaren dat een en ander inderdaad tot voortdurende uitbreiding van de kapitaalstroom van de ontwikkelde naar de onderontwikkelde landen zou dienen te leiden. Daarmee worden de terugbetalingen tot maatstaf voor de te verlenen kredieten gemaakt. Een in bankkringen nogal ongebruikelijke procedure.

Het komt schrijver dezes voor dat het kritiekloos accepteren van de hiervóór uiteengezette gedachtegang niet slechts de hulpontvangende landen op de lange duur geen dienst bewijst, doch bovendien dreigt de hulpverstrekkende landen geheel ten onrechte in een ongunstig daglicht te plaatsen. Daarbij komt nog dat als gevolg van een en ander volledig onjuiste politieke consequenties zouden kunnen worden getrokken waarmee in feite helemaal niemand is gebaat.

EEN REKENSOMMETJE

Om dit duidelijk te maken, kunnen wij uitgaan van een huidig niveau van de hulpverlening van de ontwikkelde landen gelijk A. Stel dat deze hulp verleend wordt tegen een rentepercentage r en een looptijd van de lening van λ jaar. Gemakkelijk kan dan worden aangetoond dat, zo

het bedrag van de hulpverlening λ jaren constant zou blijven, het maximaal terug te betalen bedrag (dat na λ jaar bereikt wordt) gelijk is aan

$$A \left(1 + \frac{r\lambda}{2}\right) \quad (1)$$

Aangezien $r\lambda$ altijd positief is, tenzij de rentevoet gelijk is aan nul resp. de looptijd nul (een triviaal geval) zal het na λ jaren terug te betalen bedrag altijd groter zijn dan het ontvangen bedrag. Een constante hulpverlening zal dus, hoe laag het berekende rentepercentage ook is, *altijd* leiden tot een terug te betalen bedrag dat hoger is dan het voor hulpverlening ontvangen bedrag. Dit bedrag wordt des te hoger naarmate de terugbetalingstermijn langer wordt. In het grensgeval dat in het geheel geen rente wordt berekend, zal uiteindelijk het terug te betalen bedrag (na λ jaar) gelijk zijn aan de ontvangen hulp. Een geval overigens dat ook zonder meer kan worden ingezien als men bedenkt dat per jaarlijkse lening per jaar $\frac{1}{\lambda}$ deel moet worden terugbetaald en dan na λ jaar de terugbetaling precies gelijk is aan de in dat jaar verstrekte lening.

Nemen we aan dat het jaarlijks verstrekte bedrag in plaats van constant te blijven, toeneemt met een vast percentage β , dan wordt het beeld ingewikkelder. Eisen we in dit geval dat de terugbetaling nimmer het bedrag van de hulpverlening mag overschrijden, dan moet voldaan zijn aan de voorwaarde dat

$$\frac{r}{\beta} < \frac{\lambda\beta - 1 + e^{-\lambda\beta}}{1 - e^{-\lambda\beta} - \lambda\beta e^{-\lambda\beta}} \quad (2)^1$$

Laten we een realistisch geval onderzoeken, nl. $\lambda\beta = 1$, hetgeen correspondeert met bijv. $\lambda = 33\frac{1}{3}$ jaar en $\beta = 3$ pCt. of $\lambda = 25$ jaar en $\beta = 4$ pCt. Het groeipercentage van de hulp ligt in deze beide gevallen iets onder resp. iets boven het groeipercentage van het reëel nationaal produkt der ontwikkelde landen en de looptijd der leningen is redelijk lang.

(2) gaat nu over in

$$\frac{r}{\beta} < \frac{1}{e-2} = 1,4 \quad (3)$$

Het overschrijden van de terugbetaling door de hulpverlening kan in het geval dat $\beta = 3$ pCt. dus slechts worden vermeden, indien het te berekenen rentepercentage lager is dan 4,2 en in het geval dat $\beta = 4$ pCt., indien het lager is dan 5,6. Zouden we aannemen dat het te berekenen rentepercentage 2,5 zou moeten zijn, dan wordt de maximale verhouding tussen terugbetalingen en ont-

vangen bedragen bij een looptijd van $33\frac{1}{3}$ jaar en een jaarlijkse groei van 3 pCt. gelijk aan 0,85, m.a.w. dient na $33\frac{1}{3}$ jaar toch nog een bedrag te worden terugbetaald gelijk aan 85 pCt. van het dan ontvangen bedrag.

EEN ONZINDELIJKE REDENERING

De vraag rijst nu in hoeverre de voorgaande berekeningen zinvol zijn, m.a.w. of de terug te betalen bedragen inderdaad via de hierboven berekende verhoudingen de maatstaf voor de hulpverlening dienen te zijn. Schrijver dezes is daarvan geenszins overtuigd. En wel om een bijzonder simpel reden, nl. dat er in het voorgaande eigenlijk impliciet van wordt uitgegaan dat de verstrekte hulp een uitzonderlijk gering effect heeft op het terugbetalingsvermogen van de ontwikkelingslanden. En dat, terwijl toch de terugbetalingsbedragen zouden dienen te worden beschouwd in verhouding tot dit vermogen eerder dan in verhouding tot de in dezelfde periode nieuw ontvangen bedragen. Deze laatste dienen te worden verleend op grond van de verwachting dat daardoor weer opnieuw zoveel inkomen zal worden gecreëerd dat de terugbetaling geen bezwaren oplevert.

Beweren we dus dat het een schande zou zijn als de door de arme landen terug te betalen bedragen de ontvangen bedragen zouden overschrijden, dan zeggen we eigenlijk dat we niet mogen terugzien op wat in het verleden werd gegeven en wat daar nu redelijkerwijs aan opbrengst van mag worden verwacht, doch slechts dat er van deze opbrengst eigenlijk niets mag worden verwacht en er permanent een netto stroom naar de ontwikkelingslanden zal moeten gaan om de ontwikkeling daar op gang te houden. Impliciet geeft men daarmee te kennen dat de ontwikkelingshulp niet erg veel uithaalt en daarom permanent zal dienen te zijn.

Het lijkt niet waarschijnlijk dat deze erkenning van het niet zinvol zijn van de ontwikkelingshulp aan de economen van de ontwikkelingslanden voorbij zal gaan. Zij zullen vroeg of laat inzien dat de angst van de Westerlingen dat de terugbetalingen in verhouding tot de ontvangen bedragen te hoog oplopen slechts voortspuit uit politieke angst en uit ongelooft in de resultaten van de ontwikkelingshulp. Zijn beide standpunten op zich reeds onhoudbaar, in combinatie zijn zij een slag in het gezicht van de ontwikkelingslanden. Deze worden hierdoor impliciet economisch impotent zowel als politiek onvolwassen ver-

klaard. Laten we daarom hopen dat stellingen als hierboven verkondigd dan ook spoedig tot het verleden behoren. Zij dienen noch het belang van de ontwikkelde, noch van de ontwikkelingslanden. Ontwikkelingshulp dient te worden gegeven om toekomstig inkomen in de ontwikkelingslanden te creëren en niet, omdat het resultaat van de hulp in het verleden te weinig effect heeft gesorteerd.

Schrijver wil met het voorgaande geenszins de indruk wekken dat hij meent dat er enige beperking aan de ontwikkelingshulp zou dienen te worden gegeven. Er zijn vele algemeen menselijke zowel als sociale en economische redenen voor het verlenen van hulp. Zijn betoog richt zich echter tegen de onzindelijkheid in de gebruikte redenering, die tracht politieke angst te misbruiken om een ongeldig argument voor verhoging van de hulp ingang te doen vinden. Er zijn voorwaar zuiverder motieven.

Prof. Dr. L. H. Klaassen

¹⁾ Afeiding van formule (2)

$$\text{Stel hulp} = A(t) = A_0 e^{\beta t}$$

Het na λ jaar terug te betalen bedrag is dan gelijk aan

$$R(\lambda) = \int_0^{\lambda} \left[\frac{A(t)}{\lambda} + \left\{ A(t) - \frac{t}{\lambda} A(t) \right\} r \right] dt$$

$$= \frac{A_0}{\lambda\beta} (1 + \frac{r}{\beta}) e^{\beta\lambda} - (1 + r\lambda + \frac{r}{\beta}) \frac{A_0}{\lambda\beta}$$

$$\text{Hieruit volgt } \frac{R(\lambda)}{A(\lambda)} = \frac{1}{\lambda\beta} (1 + \frac{r}{\beta}) - (1 + r\lambda + \frac{r}{\beta}) \frac{e^{-\beta\lambda}}{\lambda\beta}$$

De eis dat $\frac{R(\lambda)}{A(\lambda)} < 1$ resulteert in

$$\frac{r}{\beta} < \frac{\lambda\beta - 1 + e^{-\lambda\beta}}{1 - e^{-\lambda\beta} - \lambda\beta e^{-\lambda\beta}}$$

BELEG INTERNATIONAL

BELEG IN **Interunie**

BELEG INTERNATIONAL

N.V. Internationale Beleggings Unie „Interunie“, Postbus 617, Den Haag

(I.M.)

Werken en wonen in het Waterweggebied

Mammoetschepen, mammoetindustrieën met vertakkingen over de hele wereld, mammoetverkeersbundels onder en boven de grond, automatisering, cybernetica, luiden een revolutie in, die met het gangbare woord „schaalvergroting” geheel onvoldoende is weergegeven. Hier is geen sprake meer van een geleidelijke zij het snelle ontwikkeling, maar van een proces van geheel andere orde, dat we nog niet beheersen, en waarvan we de consequenties niet overzien. Het Waterweggebied — of beter het Rijnmondgebied — is, ten gevolge van de historische ontwikkeling en de geografische ligging, gercepen één van de voorposten van deze revolutie te zijn. Waarheen zal dit leiden? We staan als het ware op een knooppunt van vele wegen, die alle naar een totaal verschillend toekomstbeeld voeren. Welke weg voert waarheen?

We moeten in feite nog beginnen systematisch en wetenschappelijk te bestuderen hoe de samenhang is tussen technische, economische, bestuurlijke, sociale en planologische ontwikkeling, hoe beslissingen op het ene terrein een bepaalde ontwikkeling op een ander terrein in gang zetten, m.a.w. naar welk toekomstbeeld we toewerken. Door het ontbreken van dergelijke studies zijn we aangewezen op ervaring, logica en een klein beetje fantasie, indien we trachten te schetsen waartoe de verschillende wegen leiden voor wonen en werken.

DE EERSIE WEG: OP DE PLAATS RUST

Ik zie allereerst een eenvoudige weg, eindigend bij een bordje „Op de plaats rust. Alles uitverkocht”. Dat is de weg van degenen, die vinden dat er eigenlijk al veel te veel huizen, industrieën, verkeerswegen en havens zijn, te weinig open ruimte, vrije natuur en frisse lucht. Hier en daar wat bijschaven, intensiveren en moderniseren is dan voldoende. Deze weg wordt in de regel afgedaan met kreten als: „Men kan de ontwikkeling niet stopzetten”, „Rotterdam mag geen achtergebleven gebied, het Zuid-Italië van West-Europa, worden”, „Stilstand is achteruitgang”, „De werkgelegenheid komt in gevaar”. Op de simpele vraag: waarom, krijgt men meestal slechts dezelfde kreten in andere vorm te horen.

Vele vragen rijzen, zoals: wat is de samenhang tussen nieuwe industrieën en werkgelegenheid, wat betekenen bepaalde nieuwe industrieën concreet voor onze welvaart, bevorderen ze inderdaad het nationale economische groei-proces? Achter het bordje „Op de plaats rust” is een bocht in de weg. Ligt achter die bocht een Rijnmondgebied met enkele nieuwe woningen, wat meer groen, een paar nieuwe wegen, gesaneerde binnensteden, mammoetschepen op de Maasvlakte, maar verder in hoofdzaak hetzelfde als thans?

Of ligt er een conglomeraat van verarmde Zuiditaliaanse dorpen achter? Voor we deze weg definitief afschrijven moeten we méér feitelijke gegevens hebben. Vermoedelijk zal de uitkomst van dit onderzoek wel zijn, dat het nationaal-economische groei-proces deze stilstand inderdaad niet verdraagt, al moet men zich ervoor hoeden deze conclusie zo te interpreteren dat elke industrievestiging automatisch dit groei-proces ten goede komt.

DE TWEDE WEG: STORMMAGTIG VOORTHOLLEN

Een tweede weg voert in geheel andere richting. Het stormt er meestal. Men noemt het de weg van de „stormmagnitige ontwikkeling” en volgt deze geestdriftig voortrollend. Worden er ergens op de wereld supertankers gebouwd, men graaft een nieuwe haven, komen er mammoettankers, men legt weer nieuwe havens aan. Blijken de petrochemische bedrijven het willigst zich hier te vestigen wanneer een deel van de aan te voeren oliën en ertsen zo dicht mogelijk bij die havens verwerkt wordt, men legt uitgestrekte nieuwe industrieterreinen aan. Vragen als: wat is er nodig aan infrastructurale maatregelen: wegeaanleg, openbaar vervoer, recreatie, bestrijding van water- en luchtverontreiniging, waar moet het personeel vandaan komen en waar moet het wonen, zijn bijzaken die „vanzelf” wel terecht komen of die de planologen maar moeten oplossen, *nadat* de belangrijkste beslissingen zijn gevallen, onder de leuze „make the best of it”.

Tot op heden is men in het Rijnmondgebied vrijwel aldus te werk gegaan. De regering heeft bij haar beslissing inzake de demarcatielijn tussen het haven- en industrieterrein op de thans in aanleg zijnde Maasvlakte en de duinen en het strand van Voorne voor het eerst in een belangrijke zaak andere motieven de doorslag laten geven dan het maximaal nuttig effect. En er zijn nog altijd mensen die deze beslissing betreuren.

Welk toekomstbeeld voor wonen en werken wenkt aan het einde van deze stormmagnitige weg? De Maasvlakte wordt geweldig uitgebreid, en buigt terug naar de duinen van Voorne, de draagkrachtige zandgronden van strand en duinen volgen het lot van De Beer. Wellicht is het eiland Voorne en Putten geschikt te maken voor zeehavenindustrie of voor nevenindustrieën. De Hoekse Waard en Flakkee bieden ook mogelijkheden, vooral voor woongebieden en nevenindustrieën. Van de Moerdijk tot ver in zee kan zich een mammoet-Waterweggebied ontplooien. Waarom dan de zaak beperken tot het zuiden? Ten noorden van de Waterweg is ook nog ruimte! Waarom

geen parallel-waterweg ten noorden van Hoek van Holland, in het Westland? Een brede gordel kantoren en dienstverlenende bedrijven kan zich dan uitstrekken van Breda via Gorinchem en Gouda naar Leiden.

En de mensen? Wáár ze werken is duidelijk, wáár wonen ze en hōe? Hier hult het toekomstbeeld zich in nevelen. Men beantwoordt deze vraag graag met de stelling: „Er bestaan dan geen afstanden meer”. Wat stelt men zich daarbij dan voor? Men zou zich kunnen indenken, dat de gehele beroepsbevolking gaat „forensen” en in een fraaie ruime omgeving gaat wonen, in de Achterhoek, op de Mookerheide, in de omgeving van het Reichswald. Dat impliceert, dat de Rijnmond een uitgestorven gebied wordt, uitsluitend de grote werkplaats, zonder enige woonfunctie. Of is dat aantrekkelijke wonen elders alleen voor de bovenlaag, en blijft een zeer groot deel van de beroepsbevolking toch in de nabijheid van de grote werkplaats wonen? Dan lost de kreet „dat er geen afstanden meer zijn” dus niéts op.

Maar, zo fantaseert men verder, dit deel van de beroepsbevolking, dat in een onaantrekkelijke omgeving moet blijven wonen, zal maar drie à vier dagen per week werken, en de lange weekends trekt men met gezin en al naar prachtige recreatieoord, zij het op grote afstand, want de luttele resterende recreatiegebieden in en om de Rijnmond bieden geen ruimte voor deze grootscheepse weekendrecreatie. Dus: België, West-Duitsland e.d., waar overigens ook dichtbevolkte industriegebieden een evenredige behoefte aan dit soort recreatie doen ontstaan. Dan maar met vliegtuigen naar de Dordogne! Wat zijn nationaal-economisch de kosten van dergelijke volksverhuizingen? Aan wegen, vervoer, tijdverlies? Moeten de kinderen niet meer naar school, of haalt men de gezinnen grondig uit elkaar?

Het lijkt aannemelijk, dat een vrij groot deel van de bevolking om welke reden dan ook niet kan deelnemen aan deze volksverhuizingen, en gedoemd zal zijn te wonen en ontspanning te vinden in de „grote werkstad”, die alleen door de „happy tienduizend(en)” ontvlucht is, hetzij als forens, hetzij voor de lange weekends. Een nieuwe klassetegenstelling dreigt. Maar — zo fantaseert men dan maar lustig verder — waarom zouden die woongebieden zo onaantrekkelijk zijn? Men kan toch het hele westen van Breda tot Leiden, van Gouda tot Hoek van Holland larderen met prachtige parken en groengordels? Indien men echter gronden beschikbaar stelt voor havens, industrieën, woonsteden, daar waar het op-kort-zicht het doelmatigst lijkt, blijft er geen ruimte over voor deze groenvoorzieningen. Slechts aan de periferie, in de polders in het middengebied van de Randstad, kan men die ruimte dan nog vinden, vēr weg van de grote bevolkingsconcentratie. En dan is weer nodig een geweldig net van autowegen en openbaar vervoer.

De weg van de „stormachtige ontwikkeling”, zo geliefd bij mensen, die zich zakelijk en nuchter wanen in tegenstelling tot de naar hun mening onzakelijke sociologen en planologen, verliest zich in allerlei fantasieën, nevels en onzekerheden. Als alle reële kosten en nadelen van forensisme op grote schaal, van massale lange weekends vēr weg, van een mammoet-agglomeratie om een mammoet-industriegebied heen, eens worden geraamd, dan rijst stellig de vraag, of deze weg op lange termijn gezien wel zo doelmatig en economisch is als het lijkt.

Bij deze schattingen en berekeningen zal men er ook goed aan doen de nodige aandacht te schenken aan de

ontwikkeling van de arbeidsmarkt. Vast staat, dat de industriële en administratieve bedrijven een toenemende behoefte zullen krijgen aan hoog-gekwalificeerd personeel. De jongeren, waarop men is aangewezen, stellen hoge eisen aan hun woonmilieu, en hebben ook niet allemaal lust en geld genoeg om over grote afstanden te forensen, of in de weekends met een vliegtuig naar midden-Frankrijk te gaan. Ze zullen een betrekking elders prefereren, waarop voor hen bereikbare en betaalbare afstand nog wel een aantrekkelijk woonmilieu is. Dit probleem bestaat reeds nú, en zou wel eens een grote rem kunnen worden voor de economische ontwikkeling van het Waterweggebied. Deze weg eindigt dus in de mist, en voor zover we door de nevels iets gewaar kunnen worden, is het beeld niet aantrekkelijk.

DE DERDE WEG: TERRITORIALE SCHAALVERGROTING

Wat dan? Ik zie nog een andere weg, de weg van de territoriale schaalvergroting. Waarom beweert men toch zo gemakkelijk en gedachteloos, dat „er geen afstanden meer zijn” als het om mensen gaat, en komt men met talloze bezwaren als het om spreiding van industrieën gaat? Vanzelfsprekend kan men industrieën niet willekeurig situeren of verplaatsen. De plaats van vestiging moet aan velerlei voorwaarden voldoen, waarbij vooral de nabijheid of bereikbaarheid van toeleverende bedrijven, nevenbedrijven, dienstverlenende bedrijven, aanvoer van grondstoffen, afvoer van produkten, doorslaggevend is. Naarmate de verbindingen te water, te land en onder de grond beter worden, is ook de afstand voor de industrie korter. Het is altijd nog eenvoudiger en goedkoper olie en olieprodukten over betrekkelijk grote afstanden per pijpleiding te vervoeren dan mensen per metro. Voor een volwaardige industriële ontplooiing is bovendien een zekere agglomeratie van basisindustrieën en daarbij behorende activiteiten onontbeerlijk.

Voor het probleem van het wonen en werken is de oplossing vrij eenvoudig: breng de industrie daar waar de voorwaarden voor ontwikkeling aanwezig zijn of door bepaalde maatregelen geschapen kunnen worden, en waar nog ruimte genoeg is voor de beroepsbevolking om plezierig te wonen op een redelijke afstand, redelijk wat reisduur en kosten betreft. Zijn er zulke plaatsen te vinden in ons land? Door de Deltawerken en de ontsluiting van de Zeeuwse eilanden liggen zulke mogelijkheden als het ware voor het grijpen ¹⁾.

Na onderzoek van alle relevante factoren zal men zijn krachten moeten concentreren op één project. Om dit tot ontwikkeling te brengen zó dat het een reëel alternatief wordt voor Botlek en Europoort, zijn vele infrastructuure maatregelen nodig, die op het eerste oog kostbaar lijken. Kostbaarder dan een verdere industriële ontwikkeling van het Waterweggebied zélf en naaste omgeving? Om dit te kunnen beoordelen en gefundeerde beslissingen te nemen, zal men aan de hand van een op te stellen ontwikkelings-programmering een raming moeten maken van alle kosten van zo'n project elders in het Deltagebied. Deze uitkomsten kan men dan vergelijken met een raming, eveneens ge-

¹⁾ Zie: *Verkenningen van enkele aspecten van de ontwikkelingsmogelijkheden voor zeehavens in het Deltagebied*, uitgebracht door het Overlegorgaan Zeehavenontwikkeling Zuid-West Nederland.

baseerd op een ontwikkelingsprogrammering, van de kosten van een verdere industriële ontwikkeling van het Waterweggebied, inclusief de kosten van een woonmilieu, dat ook aan de hogere eisen van de toekomst zal voldoen. De uitslag van deze vergelijking is op zichzelf niet beslissend. We weten dan alleen bij benadering wat een beslissing ten gunste van de spreiding van zeehaven- en zeehaven-industrie-ontwikkeling ons nationaal-economisch gezien kost, of aan voordelen oplevert. Politieke en sociale overwegingen zullen naast economische de doorslag geven.

Als deze beslissing ten gunste van spreiding uitvalt, welk toekomstbeeld van wonen en werken in het Rijnmondgebied wenkt dan aan het einde van deze weg? De economische functie wordt aanzienlijk versterkt. Als er elders een reëel alternatief is, kan men immers eindelijk eens een consequent selectief uitgiftebeleid voeren en Europoort en Maasvlakte reserveren voor de super- en mammoettankers en daarbij behorende zeehavenactiviteiten. De mond van de Waterweg vormt de basis van de Rijn-Schelde-Delta van Amsterdam (Mobiloil) tot Antwerpen, hier worden de grondstoffen gelost, overgeslagen en gedistribueerd tot in verre omtrek. Enkele basisbedrijven zijn hier reeds gevestigd; misschien moet er nog een enkele bij, maar dan alléén als dit technisch beslist onvermijdelijk is. Deze bedrijven zijn in het algemeen weinig arbeidsintensief. Aanleg van nieuwe industrieterreinen gedeeltelijk met hogere arbeidsbezetting zal elders in de Delta geschieden. Wel zal de dienstensector zich nog uitbreiden (vervoer, administratie, toeleverende bedrijven, onderhoud, opleiding en research, sociale en culturele activiteiten), maar ten gevolge van automatisering e.d. zal het aantal beroepskrachten waarschijnlijk in totaal weinig toenemen, zo niet afnemen.

Het einde van de noodzaak al maar nieuwe stadswijken te bouwen, al maar nieuwe industrieterreinen aan te leggen komt in zicht. De beangstigende gedachte dat elk open plekje groen, elk stukje natuur toch wel weer potentieel industrie- of woongebied zal zijn, verdwijnt langzamerhand. Er kan meer aandacht gegeven worden aan het woonmilieu, aan verzorging en dienstverlening in de persoonlijke sfeer, aan recreatie en cultuur. Er ontstaat een zeker evenwicht, zonder dat het nationaal-economisch groeiproces in gevaar komt.

CONCLUSIE

Zo staan we daar dan op dat knooppunt, zonder een goede gedetailleerde kaart, zonder wegwijzers. Soms lijkt de weg gemakkelijk en voor de hand liggend, maar is het toekomstbeeld mistig en weinig aantrekkelijk. Soms lijkt het toekomstbeeld aantrekkelijk, duidelijk, als een stad op een berg, maar hoe de weg erheen precies loopt, welke inspanning die ons kost, weten we niet. En toch moeten we beslissen. Omwegen en uitstel zijn er niet meer bij. Elke afzonderlijke beslissing doet ons onherroepelijk een stap zetten op één van de wegen en sluit soms zelfs een andere weg voorgoed af.

De verschillende modellen zullen exact doorgemeten en doorberekend moeten worden. Pas dan kunnen we systematisch de weg uitzetten die we hebben te begaan. Het gaat om de welvaart en het welzijn van het Rijnmondgebied, van het hele Deltagebied, en daarmee hangen in belangrijke mate welvaart en welzijn van ons hele land en zelfs een deel van België samen.

Chr. A. de Ruyter-de Zeeuw

INLEIDING

Het totaal aantal vaste verkooppaatsen in de detailhandel bedroeg op 1 januari 1967 176.000. Hiervan werden er 4.800 geëxploiteerd door grote detailhandelsondernemingen, 1.100 door verbruikscöoperaties en ca. 170.000 door zelfstandige winkeliers. Het aandeel van laatstgenoemde groep in de totale omzet in de detailhandel bedraagt ongeveer driekwart.

In de reeks van jaren van hoogconjunctuur heeft vanzelfsprekend ook de detailhandel geprofiteerd van de regelmatig gestegen koopkracht. De *vertraging* in het tempo van de groei van het nationaal inkomen die in 1966 is begonnen en zich in het afgelopen jaar heeft voortgezet, heeft zich in beide jaren weerspiegeld in een geringere stijging van de geldomzetten. Op grond van de recente macro-economische gegevens van het Centraal Planbureau voor 1968 moet voor dit jaar een voortduren van deze vertraging en dus ook van de omzetstijging worden verwacht.

Er is de laatste tijd over de gevolgen van de vertraging in de groei van de nationale economie, waardoor ook structuurveranderingen zich duidelijker zijn gaan aftekenen, al heel wat geschreven. Wij zullen in deze beschouwing een globale indruk geven van de gang van zaken bij de zelfstandige winkeliers. Daartoe zal eerst aandacht worden besteed aan het verloop van de geldomzetten. Vervolgens zal worden getracht een indruk te geven over het verloop van de inkomens van deze groep van ondernemers als geheel.

ENKELE MACRO-ECONOMISCHE GEGEVENS

Voor de detailhandel zijn twee factoren vooral van belang, te weten de procentuele stijging van de consumptieve bestedingen van gezinshuishoudingen en van de lonen. De stijging van de gezinsuitgaven lag in de jaren 1966 en 1967 vrijwel op gelijk niveau (resp. 9 en 8 pCt.) en daarmee vrij aanzienlijk beneden de gemiddelde stijging over de jaren 1963 t/m 1965 (12 pCt.); voor 1968 wordt deze op 6,5 pCt. geschat. Gezien het prijsverloop van het consumptiepakket is de geschatte stijging van het volume in 1967 en 1968 iets gunstiger dan in 1966. Het gemiddelde over de laatste drie jaar ligt op de helft van het gemiddelde over de jaren 1963 t/m 1965.

De stijging van de loonsom per werknemer gaf vanaf 1966 een vertraging te zien en wordt voor 1968 op minder dan de helft geraamd van de gemiddelde stijging voor de jaren 1963 t/m 1965. Het totaalbeeld van het lopende jaar is dat van een te verwachten evenwichtige groei van de verschillende factoren, doch op een duidelijk lager niveau dan in de laatste jaren van de hoogconjunctuur.

HET VERLOOP VAN DE GELDOMZETTEN

De vertraagde stijging van de uitgaven van gezinshuishoudingen komt tot uitdrukking in de stijgingspercentages van de omzettingen, zoals uit tabel 2 blijkt.

De omzetstijging was in 1966 in nagenoeg alle branches geringer dan de gemiddelde stijging in de jaren 1964 en 1965, terwijl dit voor het jaar 1967 in nog sterkere mate het geval was. In totaal genomen is de toeneming van de omzet in het afgelopen jaar ongeveer de helft geweest van de gemiddelde procentuele stijging in 1964 en 1965 (voor de branchegroepen voedings- en genotmiddelen beliep de toeneming de helft; voor de duurzame consumptiegoederen

De zelfstandige ondernemers in de detailhandel

Gegevens over 1966 en 1967; verwachtingen voor 1968

circa tweevijfde en voor de overige circa driekwart). Deze constatering wordt ondersteund door de cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek omtrent het verloop van de omzetten van de *totale* detailhandel: de stijging in 1967 (eerste 11 maanden) van 6,3 pCt. bedraagt ongeveer de helft van het gemiddelde over de jaren 1964 en 1965 (12,7 pCt.).

Afgaande op de gegevens van de macro-economische ramingen voor 1968 zou de neergaande lijn in het stijgingspercentage der omzetten zich in het lopende jaar in lichte mate moeten voortzetten. Immers, de verwachte stijging van de gelduitgaven van gezinshuishoudingen (6,5 pCt.) ligt lager dan de toeneming in 1967 (8 pCt.). In enkele branches zal de omzetstijging zeer waarschijnlijk wat hoger uitvallen dan volgens de trend mag worden verwacht. Dit vanwege extra aankopen van artikelen waarvoor ten gevolge van het invoeren van de B.T.W. vanaf 1 januari a.s. prijsverhogingen zullen plaatshebben. Deze incidentele verschuivingen van het ene naar het andere jaar zullen wij verder buiten beschouwing laten.

HET VERLOOP VAN DE NETTO WINST

Gegevens over het verloop van bedrijfsuitkomsten voor kleine en middelgrote ondernemingen worden elk jaar voor enkele detailhandelsbranches door het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf (E.I.M.) verzameld en gepubliceerd. Langs deze weg kan echter geen informatie op korte termijn worden verschaft. Om op korte termijn een indruk te verkrijgen van het verloop van het gemiddelde inkomen voor de totale groep van zelfstandige winkeliers is het nodig ramingen te maken. De belangrijkste elementen in deze raming zijn de (jaarlijkse) veranderingen in omzet, bruto marge, loonkosten en overige kosten. Daartoe wordt door het E.I.M. elk jaar een peiling gehouden bij de omstreeks 8.000 deelnemers aan de omzetstatistiek. De resultaten van het jongste onderzoek zijn verschenen in *Het Midden- en Kleinbedrijf in 1966*. In deze publikatie is ook een raming gemaakt van het verloop van de gemiddelde netto winst in de kleine en middelgrote ondernemingen in de detailhandel in 1966 en 1967.

Uit deze — en recente — berekeningen valt op te maken dat de gemiddelde procentuele stijging van de netto winst in deze beide jaren ongeveer de helft zal hebben bedragen van de gemiddelde procentuele stijging in de jaren 1963 t/m 1965, met dien verstande dat de toeneming van de netto winst in 1966 geringer zal zijn geweest dan in 1967. Voor 1968 kan op grond van gegevens, afgeleid van de relevante ramingen van het Centraal Planbureau, een procentuele stijging van de netto winst worden verwacht die op hetzelfde peil zal liggen als die in 1967, ondanks de eerderevermelde verwachting dat de geldomzet minder

TABEL 1.

Enkele relevante gegevens over de nationale economie

Omschrijving	Procentuele stijging t.o.v. het voorafgaande jaar			
	1963 t/m 1965 (gemiddeld)	1966	1967	1968
Nationaal inkomen (lopende prijzen) ..	13	8	8	5
Consumptieve bestedingen van gezinshuishoudingen				
waarde	12	9	8	6,5
hoeveelheid	7	2,5	4,5	3,5
prijs	4,7	6	3,5	3
Binnenl. consumptieve bestedingen van gezinshuishoudingen via handel (waarde)	12	6,7	—	—
Loonsom per werknemer a)	11,5	10,5	8	5
Overig inkomen	9	2,5	8,5	4
Arbeidsproductiviteit b)	5	2,5	6	3,5

a) Loonsom per werknemer, incl. sociale lasten (bedrijven).
b) Arbeidsproductiviteit, incl. zelfstandigen (bedrijven).

Bron: C.B.S. en C.P.B.

TABEL 2.

Verloop van de geldomzetten bij zelfstandige detaillisten a)

Branches	Procentuele stijging t.o.v. het voorafgaande jaar		
	1964 en 1965 gemiddeld	1966	1967
Voedingsmiddelen:			
aardappelen, groenten en fruit	11,5	6	2
kruideniers (bedieningszaken)	10	6	5
" (zelfbedieningszaken)	12	10	10
melk en zuivelproducten	10,5	6	5
Duurzame consumptiegoederen:			
boekhandel	9	15	10
goud, zilver, juwelen en uurwerken	20	8	3
huishoudelijke artikelen	16	12	4
kantoorboekhandel	13	9	6
schoeisel	8	6	7
textiel	9,5	5	3
woningtextiel	16	10	6
Genotmiddelen:			
alcoholhoudende en alcoholvrije dranken	16	1b)	8
tabaksfabrikaten	12,5	9	6
Overige branches:			
drogisten	13,5	9	13
parfumerieën, cosmetische en toiletartikelen ..	16	12	7

a) De indexcijfers zijn gebaseerd op het omzetverloop van bedrijven die op vrijwillige basis deelnemen aan de omzetstatistiek van het E.I.M. Hoewel deze cijfers om die reden niet berusten op een steekproef uit de branches geven zij op korte termijn een bruikbare indicatie omtrent de veranderingen in de omzet die zich, gemiddeld, bij de zelfstandige bedrijven in de betrokken branches voordoen.

b) Invloed van extra aankopen in de laatste maanden van 1965 in verband met accijnsverhoging; in mindere mate gold dit ook voor tabaksfabrikaten.

zal stijgen dan in 1967. Deze uitspraak is hoofdzakelijk gebaseerd op de verwachting van het C.P.B. dat de stijging van de lonen geringer zal zijn dan die van de consumptieve bestedingen.

Er zou derhalve een gunstige verhouding tussen de stijging van de omzet en van de loonkosten mogen worden verwacht. Of dit laatste inderdaad het geval zal zijn, moet overigens worden betwijfeld gezien de recente loonontwikkeling.

Een vergelijking van de toeneming van de netto winsten in vergelijking met de stijging van de loonsom per werknemer geeft het volgende beeld te zien. Voor de jaren 1963 t/m 1965 lag de procentuele stijging van de netto winst van zelfstandige winkeliers (9 à 10 pCt.) iets lager dan die der loonsom (11,5 pCt., tabel 1); in 1966 zal deze aanzienlijk lager en in 1967 enkele procenten lager zijn geweest. Voor 1968 kan, onder bovengenoemde veronderstelling, verwacht worden dat beide ongeveer gelijk zullen zijn. Op het eerste gezicht lijkt er geen aanleiding toe om deze afzwakking in de groei van de netto winst als ongunstig te kwalificeren. Voor de groep van ondernemers *als geheel* mag dit juist zijn, doch wanneer met deze uitspraak zou worden volstaan dan zou een te weinig genuanceerd beeld worden gegeven. Daarvoor is de verscheidenheid binnen deze sector te groot.

VERSCHEIDENHEID

Er bestaan wezenlijke verschillen in het verloop van omzetten en bedrijfsuitkomsten tussen de onderscheiden branches, tussen gebieden en vooral ook tussen de afzonderlijke bedrijven in eenzelfde branche. Sommige branches kennen structurele moeilijkheden. De regionale verschillen zijn in ons land in het algemeen niet groot, maar hebben de laatste jaren toch een duidelijker accent gekregen. Bovenal bestaan er echter grote verschillen tussen de individuele ondernemers, gezien de heterogeniteit die voor de categorie van zelfstandige ondernemers een kenmerk is.

Deze verscheidenheid komt vooral tot uiting in verschillen in inkomens en financiële positie, welke voor een belangrijk deel voortvloeien uit het verschil in capaciteit van de ondernemers. Doch daarnaast kunnen bepaalde externe factoren, die van wezenlijke invloed zijn op de beperkte lokale markt die de zelfstandige detaillisten verzorgen, van grote betekenis zijn. Het grootste deel dezer winkeliers exploiteert één vestiging en is zeer kwetsbaar voor externe factoren die een ongunstige invloed hebben op hun afzet. Deze invloeden zijn vele in deze tijd van snelle ontwikkelingen: het totstandkomen van nieuwe winkelcentra, het zich vestigen van grote winkeleenheden in de (naaste) omgeving, veranderingen in de verkeerssituatie e.d. Echter, een niet onbelangrijk deel van de zelfstandige ondernemers bezit de capaciteiten om de kansen te grijpen die door de toenemende welvaart worden geboden. Een aantal bedrijven groeit uit tot middelgrote, enkele zelfs tot grote ondernemingen.

Ondanks de afzwakking in de toeneming van de koopkracht kan voor de zelfstandige winkeliers als geheel nog een redelijke stijging van het inkomen worden verwacht, doch de omstandigheden sinds 1966 zijn voor een deel van hen toch bepaald ongunstiger geworden. Daarbij mag het feit dat de vertraging in de groei van de omzetten zich thans voor het derde jaar voordoet niet over het hoofd worden gezien.

Drs. P. M. van Nieuwenhuyzen

TECHNOLOGISCHE EN ANDERE „GAPS”

Reeds enkele jaren mag het probleem van de technologische vooruitgang en de daaraan verbonden industriepolitiek¹⁾ zich in Europa in een grote belangstelling verheugen. Vooral na het verschijnen van het befaamde O.E.C.D.-rapport *The research and development effort in Western Europe, North America and the Soviet Union* in 1965, waarin een duidelijke achterstand van West-Europa op het gebied van de research werd geconstateerd, werd in vaak alarmerende bewoordingen over dit vraagstuk gesproken. De term „technological gap” werd gemeengoed in Europa.

Uiteraard hebben ook de Europese Gemeenschappen zich intensief met de hiermee samenhangende problematiek beziggehouden. Dit gebeurde bijv. in het kader van het op 8 februari 1967 door de Ministerraad vastgestelde *Eerste programma voor de economische politiek op middellange termijn*. In dit programma wordt het wetenschappelijk en technisch onderzoek terecht in een ruimer kader geplaatst. Het wordt namelijk beschouwd als een der factoren bepalend voor het tempo van de economische groei gedurende de komende jaren. Andere factoren waaraan in het programma o.a. aandacht wordt besteed, zijn de werkgelegenheid en de beroepsopleiding, de aard en omvang der investeringen, de mededinging, de ondernemingsomvang, het sectorbeleid en de regionale politiek. Van groot belang is dat hier een eerste aanzet tot het voeren van een samenhangend agrarisch en industrieel structuurbeleid wordt gegeven. Volgens Geoffrey Denton die in een P.E.P.-brochure getiteld *Planning in the EEC* (september 1967) een beknopt overzicht geeft van de problemen rond het Eerste Programma, zou de praktische invloed van het met de opstelling belaste Comité wel eens aanzienlijk kunnen worden.

Uiteraard konden in dit Eerste Programma nog weinig gedetailleerde en concrete uitspraken worden gedaan. Voor vele problemen dient nader onderzoek plaats te vinden. Dit geldt ook voor de politiek op het gebied van het onderzoek. Volstaan wordt met het aangeven van de richting van het beleid. Naast de uitwisseling van wetenschappelijke en technische verworvenheden wordt gepleit voor vergroting van de inspanning op alle gebieden van de natuur- en de sociale wetenschappen, nauwe samenwerking tussen overheid, wetenschappelijke kringen en het bedrijfsleven (overheids subsidies ten behoeve van research-activiteiten van het bedrijfsleven) en eventuele coördinatie van bepaalde projecten op communautair niveau. Ten einde de voortdurende aanpassing van de structuur van de productie en het aanbod aan de ontwikkeling van de techniek te vergemakkelijken, dient een intensief mededingingsbeleid gevoerd te worden. De aan-

¹⁾ Deze zal in een volgende bladwijzer worden besproken.

Europa-bladwijzer no. 45

Samengesteld door de Europa-Instituten van de
Rijksuniversiteit te Leiden en de Universiteit van Amsterdam

passing van de ondernemingsgrootte aan de technische en economische omstandigheden van de moderne produktiemethoden door bijv. fusies moet daarbij worden bevorderd.

Deze gedachten zijn nader uitgewerkt in het door de Europese Commissie opgestelde *Memorandum betreffende de vraagstukken in verband met de wetenschappelijke en technische vooruitgang in de Europese Gemeenschap*. Ook hier wordt het vraagstuk in een ruimer kader — namelijk het beleid voor de economische ontwikkeling, met name gezien tegen de industriële achtergrond — geplaatst. Het Memorandum gaat ervan uit dat er een technologische discrepantie tussen Europa en de Verenigde Staten bestaat, hoewel de Commissie er zelf op wijst dat dit niet afdoende is bewezen. Het bestaan van een dergelijke kloof wordt bijv. ontkend door Prof. Dr. H. C. B. Casimir, die in een interview in *De Nederlandse Industrie* (1 maart 1967) verklaarde dat er geen algemene achterstand in technologische kennis in West-Europa ten opzichte van de Verenigde Staten bestaat. Wel zijn er naar zijn mening gebieden aan te wijzen waar Europa ten achter is, maar ook het omgekeerde komt voor. Het verschil tussen Europa en Amerika schuilt in het dóórdringen van de aanwezige kennis naar alle lagen van het bedrijfsleven, hetgeen in de Verenigde Staten gemakkelijker gebeurt dan bij ons. Hiermee wijst Casimir op een factor die ook in het Commissie-Memorandum als een der oorzaken van het achterblijven van Europa wordt beschouwd. Daarnaast noemt de Commissie de onvoldoende stimulans die uitgaat van de markt, het onvoldoende ter beschikking staan van financiële middelen en de weinig alerte houding van de leiding van vele Europese ondernemingen.

De oplossing wordt gezocht in twee richtingen. Enerzijds dient het onderzoek- en research-potentieel van de ondernemingen versterkt te worden. Hiervoor is nodig de snelle vorming van een werkelijke economische eenheid tussen de lid-staten, hetgeen o.a. inhoudt een fiscaal beleid dat het onderzoek bevordert, opheffing van de belemmeringen voor de vorming van multinationale grote ondernemingen, een vrij kapitaalverkeer enz. Hierdoor kunnen grote ondernemingen, aangepast aan de schaal van de gemeenschappelijke markt, ontstaan. Deze ondernemingen zijn eerder geneigd en ook beter toegerust tot het verrichten van research en de invoering van technische vernieuwingen.

De situatie in Nederland vormt hiervan een bevestiging. In ons land zijn het de (vijf) grote ondernemingen die het grootste deel van de aan research en ontwikkeling bestede uitgaven voor hun rekening nemen. Dit blijkt uit het interessante rapport *Het industriële onderzoek- en ontwikkelingswerk in Nederland, in 1967* uitgegeven door de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel, waarin een helder beeld wordt gegeven van de stand van

zaken in Nederland op dit gebied. Het rapport beperkt zich tot de analyse van het technische onderzoek- en ontwikkelingswerk, daarmee zowel de zuiver natuurwetenschappelijke als de economische research buiten beschouwing latend. In Nederland is de globale omvang van de bestede bedragen (ten opzichte van het bruto nationaal produkt) in vergelijking met andere Europese landen zeker niet laag. Van het totale bedrag fourneert de overheid 35 pCt. en het bedrijfsleven 65 pCt. Deze verdeling komt min of meer overeen met beider aandeel in het verrichte werk: het bedrijfsleven besteedt betrekkelijk weinig in overheids- of semi-overheids-onderzoekinstellingen en de overheid financiert weinig in het bedrijfsleven plaatsvindend onderzoek. Dit laatste staat vooral in tegenstelling tot de situatie in de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Frankrijk. In het rapport wordt gepleit voor een beter gebruik van reeds aanwezige kennis en eventueel gezamenlijk onderzoek door verschillende ondernemingen. Daarnaast zou de overheid behalve ontwikkelingskredieten en vooral ontwikkelingsopdrachten meer gerichte fiscale faciliteiten moeten verlenen.

Of het inderdaad altijd de grootste ondernemingen zijn die het meeste aan de technologische vooruitgang bijdragen, kan echter ook worden betwijfeld. Zo heeft zich in *The quarterly journal of economics* (augustus 1967) een interessante discussie ontsponnen over de situatie in de Amerikaanse staalindustrie. W. Adams en J. B. Dirlam verdedigen de stelling dat met name de grote Amerikaanse staalondernemingen bij het buitenland ten achter liggen zowel wat betreft de „invention” als de „innovation”. A. K. McAdams constateert daarentegen geen technologisch achterblijven van de Amerikaanse staalindustrie, terwijl hij tevens terecht wijst op de specifieke technische en economische complicaties bij de toepassing van bepaalde nieuwe technieken in de Verenigde Staten. „Innovations” die in het ene land zinvol zijn, behoeven dit nog niet zonder meer ook in een ander land te zijn. Deze gedachte treft men ook aan in het Commissie-Memorandum, waar gesteld wordt dat Europa bij zijn technologische ontwikkeling rekening zal moeten houden met „de typische eigenschappen van zijn eigen situatie”.

De tweede richting waarin de Commissie de oplossing zoekt, bestaat in een grotere activiteit van de overheden op het gebied van de wetenschappelijke en technische vooruitgang. Gestreefd moet worden naar meer samenwerking tussen de lid-staten bij de verwezenlijking der nationale onderzoekprogramma's en de verbetering van de opleiding van onderzoekers en technici. Het fundamentele wetenschappelijk onderzoek dient gestimuleerd te worden, de overheidsbestellingen kunnen gebundeld worden en een overzicht moet worden verkregen van de overheidssteun aan onderzoekwerk van het bedrijfsleven. Aan de

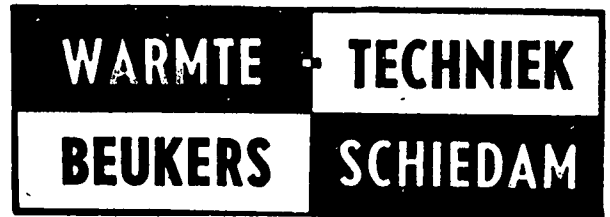
overheid wordt dus door de Commissie een belangrijke rol toegekend. Op de betekenis van de overheid voor de onderhavige problematiek wordt nader ingegaan in twee O.E.C.D.-publikaties uit 1966, getiteld *Government and technical innovation* en *Fundamental research and the policies of governments*.

In het eerstgenoemde rapport worden twee hoofdelementen in het overheidsbeleid onderscheiden, nl. het scheppen van een algemeen klimaat voor technische vooruitgang (door middel van onderwijs- en wetenschapsbeleid, overheidsaankopen, mededingingsbeleid, monetaire politiek enz.) en directe stimulerende maatregelen ten behoeve van bepaalde sectoren. Het gaat bij deze laatste vorm van beleid met name om de „science-intensive” sectoren (bijv. chemie, elektronica) en de „old-established” sectoren (zoals de landbouw), waar om diverse redenen het bedrijfsleven zelf onvoldoende in staat is de gewenste technologische vooruitgang te realiseren. In het rapport wordt nagegaan welke middelen het meest in aanmerking komen om hier de helpende hand te bieden.

Het tweede O.E.C.D.-rapport gaat uit van de groeiende maatschappelijke betekenis van het wetenschappelijk onderzoek. Sterk beklemtoond wordt, dat voor een voldoende voortgang van dit onderzoek een stimulerende, creatieve omgeving noodzakelijk is, welke in eerste instantie vooral aan de universiteiten moet worden gezocht. De voortdurende stijging van de kosten van het wetenschappelijk onderzoek maakt het vooral in kleinere landen noodzakelijk prioriteiten te bepalen. Dit wetenschapsbeleid vereist een of andere vorm van meerjarige „planning”. Evenals in andere rapporten treft men dus ook hier de gedachte aan dat kleine landen niet meer het gehele, brede veld van wetenschappelijk onderzoek kunnen bestrijken, doch hun inspanningen moeten concentreren op bepaalde deelgebieden. Dit alles wijst in de richting van de wenselijkheid van een toenemende internationale samenwerking — met name tussen de Europese landen — waaraan echter ook gevaren zijn verbonden.

De conclusies van dit rapport zijn in belangrijke mate onderschreven tijdens een congres over het wetenschapsbeleid, waarvan het volledige verslag binnenkort zal worden gepubliceerd, maar waarvan Jean-Jacques Salomon in *The OECD-Observer* (oktober 1967) reeds een samenvatting geeft onder de titel „Progress in science policy”. Hij karakteriseert de ontwikkeling van het wetenschapsbeleid gedurende de laatste jaren als „A trend from general to particular questions, from theory to concrete experience, and from the stage of institutional recommendations to that of daily practice. . . .”. Interessant is de vergelijking die gemaakt wordt tussen de industriële revolutie en de zich thans voltrekkende wetenschappelijke revolutie. Deze laatste zal zich (nog?) moeilijker naar nieuwe gebieden verspreiden dan de eerste. Vandaar de conclusie dat „Each European country has, in its turn, been able to accomplish its industrial revolution on the English pattern, but no European nation is capable, by itself, of carrying through its scientific revolution on the scale of the American or Russian prototype”.

De enige oplossing voor de Europese landen lijkt dus te liggen in een grote mate van samenwerking. Pierre Cognard bepleit in dit verband in „Les disparités technologiques” (*Revue du Marché Commun*, november 1967) naast vergroting van de nationale inspanning (met name door grotere overheidssteun voor research-projecten van het bedrijfsleven) een intensieve samenwerking in het

(I.M.)

kader van de huidige Zes. Doel hiervan zou moeten zijn de handhaving van de onafhankelijkheid van Europa en het bereiken van een zekere gelijkwaardigheid ten opzichte van met name de Verenigde Staten, opdat met dit land een evenwichtige verhouding kan ontstaan.

Binnen de Europese Gemeenschap is een basis voor de samenwerking gelegd tijdens de Ministerraadsvergadering van 31 oktober 1967, welke was gewijd aan een bespreking van het eerder genoemde Commissie-Memorandum. De besprekingen mondden uit in een zeer positief gestelde resolutie, waarin o.a. wordt besloten nadere studie te verrichten omtrent concrete samenwerkingsmogelijkheden (bijv. op het gebied van de informatieverwerking en -verspreiding, de telecommunicatie, de oceanografie, coördinatie van opleidingen en de uitwisseling van geleerden).

Men kan zich echter afvragen in hoeverre deze resolutie meer zal blijken te zijn dan een aantal fraai klinkende woorden. Immers, zoals bijv. A. C. Copisarow in „Building a strong European base in science and technology” (*Common Market*, no. 8/9, 1967) aangeeft, is voor een doeltreffende samenwerking de deelname van Engeland noodzakelijk. Gezien de huidige stand van zaken met betrekking tot de toetreding van Groot-Brittannië tot de E.E.G. rijst dus de vraag of het wel wenselijk en mogelijk is binnen het kader van de huidige Zes tot technologische samenwerking over te gaan. Van verschillende kanten zijn al ideeën naar voren gebracht om buiten de E.E.G. om, contacten op dit gebied met Engeland te leggen. In *Agenor* (no. 5, 1968) treft men bijv. reeds een min of meer uitgewerkte „Outline for a technological community” aan, waarin aangegeven wordt hoe dergelijke contacten zouden kunnen worden gerealiseerd.

In het eerdergenoemde artikel van Copisarow komt echter ook duidelijk naar voren, dat met name voor de onderzoeks- en ontwikkelingsinspanning van het bedrijfsleven een grote, onverdeelde markt noodzakelijk is. Het is dus de vraag — en daarover wordt in het *Agenor*-voorstel wel wat gemakkelijk heengelopen — in hoeverre een technologische gemeenschap met Engeland (en eventueel zonder Frankrijk) met de bestaande E.E.G. verenigbaar is. In dit opzicht is Sir Anthony Meyer realistischer. Hij bepleitte in *Agenor* (no. 2, 1967) — overigens voor een belangrijk deel gewijd aan de technologische „gap” — al eerder de vorming van een technologische gemeenschap. Daarbij constateert hij dat „It would of course prove impracticable to maintain for any length of time any separation between a European Technological Community and the existing Communities. . . .”. Oprichting van een technologische gemeenschap moet volgens Meyer dan ook niet gezien worden als doel op zichzelf, doch als een mogelijke stimulans om tot verdere economische en politieke integratie in Europa te komen.

Het voorkomen van muntverwarring

Bij de behandeling van de begroting 1968 van Financiën gaf de Minister blijk van zijn beduchtheid voor muntverwarring, indien zou worden overgegaan tot het in groten getale aanmunten en in omloop brengen van gedenkmunten met wisselende beelden. In dit verband dient de vraag te worden onderzocht: zijn er limitatief oorzaken aan te wijzen, die tot verwarring in het muntwezen (bij distribuant en/of recipiënt) voeren en zo ja, kunnen er normen worden geformuleerd ter voorkoming van verwarring.

In de muntgeschiedenis van vele landen zijn er perioden van verwarring aan te wijzen. Zo in de Nederlanden bijv. in de tijd van Philips II, toen naast de Spaans-Nederlandse standaard (Philipsdaalder: gewicht 34,27 gram en gehalte 0,833, verdeeld in coupures van 1/2, 1/5, 1/10, 1/20 en 1/40) ook (in 1567) de Duitse standaard werd gevolgd (thaler), de zgn. Bourgondische Kruisdaalder (gewicht 29,38 gram en gehalte 0,892, verdeeld in coupures van 1/2 en 1/4). Bovendien circuleerden hier toen talrijke buitenlandse geldsoorten (Spaanse dubloenen, Franse kronen, Engelse nobels, Duitse goudgulden en thalers enz.). Een tweede (Nederlands) voorbeeld: in het begin van de 19e eeuw bleven aanvankelijk naast de pas ingevoerde decimale munten, ook de oude provinciale muntsoorten als schellingen, daalders, florijnen, rijksdaalders enz. in omloop. Deze werden eerst tijdens de regering van Koning Willem II tussen 1845 en 1849 officieel uit de circulatie genomen.

Een ander soort verwarring kan ontstaan, wanneer de munten der diverse coupures een te gering onderling verschil vertonen in diameter en/of metaal, kleur. Bekend is het voorbeeld van de ronde nikkelen stuiver van 1907-1909 (diameter 18 mm) die verwarring opleverde met het (dunnere) zilveren kwartje (diameter 19 mm) en de veelbetekenende bijnaam kreeg van „avondkwartje”. Deze verwarring leidde tot invoering van de vierkante nikkelen stuiver.

De voorstelling op munten behoeft nimmer tot verwarring te leiden, mits en zolang het formaat, het gewicht en het metaal (gehalte!) gelijk blijft. Vele ervaringen uit de geschiedenis van het muntwezen kunnen deze stellige uitspraak bevestigen. Zo werden in de tijd van de Romeinse republiek en daarna, van de Romeinse keizers gedurende ongeveer 350 jaar munten met verschillende keerzijden *gelijktijdig* aangemunt, maar zij behielden hun formaat. Eerst toen in de 3e eeuw na Chr. het gehalte en later ook het formaat werd gewijzigd (oude munten bleven daarnaast in omloop doch verdwenen krachtens de wet van Gresham vanzelf uit het verkeer), ontstond er verwarring. Instructief is ook het voorbeeld van de Latijnse Muntunie van 1865, toen de zilveren munten van Frankrijk, België, Zwitserland, Italië, Roemenië en Griekenland met waarde-aanduiding in franks, lires, lei en drachmen en alle verschillend van beelden in genoemde landen door elkaar circuleerden. Pas toen in de eerste wereldoorlog de valuta's onderlinge verschillen gingen vertonen, viel deze

Muntunie, die ongeveer een halve eeuw goed had gefunctioneerd, uiteen.

Nog een voorbeeld, waarbij nimmer van verwarring sprake was, zijn de rijksdaalders, gulden enz. van Koning Willem II, Willem III en Koningin Wilhelmina (4 verschillende types). Een (sterker) buitenlands voorbeeld: in het Duitse keizerrijk circuleerden tot 1918 niet minder dan ca. 20 verschillende 5-mark-stukken van de grote deelstaten (hetzelfde gold ook voor de 3- en 2-mark-stukken) door elkaar, alle evenwel van gestandaardiseerd formaat. Deze voorbeelden zouden nog met ervaringen in bijv. Engeland en Frankrijk kunnen worden aangevuld.

Op grond van de hier vermelde feiten is de volgende formule op te stellen: verwarring in een muntstelsel is uitgesloten, indien is voldaan aan twee voorwaarden, t.w. 1. *binnen een muntstelsel slechts munten gebaseerd op eenzelfde standaard worden toegelaten* en 2. *het formaat en de metaalkleur der diverse munten in de muntenreeks voldoende onderscheidend karakter vertonen*. Deze formule heeft praktische betekenis. Er kan bijv. uit worden afgeleid, dat de aanbeveling van de Assemblee te Straatsburg, gedaan in haar resolutie van 30 november 1966 tot uitgifte van een Europese munt ¹⁾, naast de bestaande nationale munten, in strijd komt met beide gestelde normen en dus niet door enige regering mag worden aanvaard.

Voorts is deze formule van praktisch belang bij overgang van een bestaand muntsysteem naar een nieuw. De invoering in Engeland, reeds nu, van een 5- en 10-pence-stuk als toekomstige remplaçanten van het 1- en 2-shilling-stuk van hetzelfde formaat en metaal komt niet in strijd met onze formule. De standaard van het pond blijft namelijk ongewijzigd. Wel dienen t.z.t. de oude munten zo snel mogelijk te worden ingetrokken. Daarentegen zou invoering in ons land van een 5-gulden-stuk met dezelfde diameter (33 mm) als de nog in circulatie zijnde zilveren rijksdaalder, duidelijk in strijd zijn met de formule en derhalve tot verwarring leiden (men denke hierbij ook aan het gebruik in automaten).

Uit de gegeven formule volgt ook, dat van uitgifte van 10-gulden-stukken als gedenkmunten met successievelijk wisselende beelden géén verwarring is te duchten ²⁾.

Lod. S. Beuth

¹⁾ Zie *publikatieblad* van de Europese Gemeenschappen van 16 december 1966, blz. 3911 e.v. Deze resolutie is gebaseerd op het zgn. Rapport Dichgans (Europees Parlement, zittingsdocumenten 1966-1967, no. 138, 51 t/m 57). Daarin worden voorlopig slechts twee Euromunten aangewezen, nl. van 1 en 5 Eurofrank (in waarde gelijk aan de Franse „nouveau franc”), speciaal voor kleinere betalingen (men dacht i.c. aan taxivervoer). Aan de invoering van deze munten werd vooral ook psychologische betekenis gehecht.

²⁾ Zie Handelingen Tweede Kamer, Vaste Commissie voor Financiën, 22 november 1967, H 61 en Vergadering Tweede Kamer, 30 januari 1968, Handelingen, blz. 940, 944, 963 (antwoord Minister), 973 en 975.

Dr. H. M. de Lange: Rijke en arme landen. Een verantwoordelijke maatschappij in mondiaal perspectief. Het Wereldvenster, Baarn 1967, 167 blz., f. 7,90.

Elke Nederlander die actieve belangstelling heeft voor internationale ontwikkelingssamenwerking en de rol van Nederland hierin, komt vroeg of laat — meestal vroeg! — in aanraking met Dr. de Lange, in woord of geschrift. Het is daarom verheugend dat Dr. de Lange zijn gedachten over de verhouding tussen arme en rijke landen, die hij gedeeltelijk op bondiger wijze en meer verspreid reeds eerder had geformuleerd, thans in boekvorm heeft uitgewerkt en neergeschreven. Behoudens de man aan wie dit boek is opgedragen, Prof. Dr. J. Tinbergen, zijn er slechts weinigen die zich zozeer in de problematiek van de ontwikkelingshulp hebben verdiept als Dr. de Lange.

Hoewel het boek bepaald wel meer geeft dan een behandeling van de problemen rond de hulpverlening door de rijke aan de arme landen, ligt hierop toch wel het accent. Na een kort inleidend hoofdstuk geven de hoofdstukken 2 tot en met 4 achtereenvolgens enige basisinformatie over de situatie in de arme landen, een beschouwing over de houding die de inwoners van de welvarende landen hiertegenover aannemen of zouden moeten aannemen, en een overzicht van de tot dusver gerealiseerde ontwikkelingshulp en haar instituties. De Lange beoogt met deze hoofdstukken vooral „de lezers op gelijke wijze aan de start te brengen” voor de daarop volgende tekst die hij als „de eigenlijke kern van het boekje” (blz. 8) beschouwt.

Bij deze eigenlijke kern gaat het dan om de tegenkrachten die de bestaande internationale economische structuren leveren tegen de inspanningen ter vermindering van de welvaartsverschillen (hoofdstuk 5), en om de weerstanden tegen een meer doeltreffende ontwikkelingssamenwerking binnen de arme (hoofdstuk 6) en de rijke landen zelf (hoofdstuk 7). De titel van het laatste hoofdstuk geeft tevens aan, wat de schrijver met zijn boek hoopt te bereiken: het groeien van begrip en inzicht. Ik ben van mening, dat De Lange's betoog tot dit noodzakelijke begrip en inzicht veel kan bijdragen.

Het boek van De Lange verdient de belangstelling van zeer velen, en het is ook geschreven voor een brede lezers-

kring. Het verdient veel belangstelling niet alleen vanwege de ernst en de actualiteit van het onderwerp, maar ook vanwege talloze rake en zelfs indringende formuleringen van de auteur en dito citaten van anderen. De onder-titels geven duidelijk aan waarin het boek van De Lange en het bijna gelijknamige werk van Prof. Dr. L. J. Zimmerman: *Arme en rijke landen. Een economische analyse van elkaar verschillen*. De achtergrond van waaruit De Lange schrijft en werkt kan niet beter worden weergegeven dan door enkele zinnen uit zijn inleiding aan te halen:

Drs. A. Nieuwstraten: Het organiseren van de communicatie in het bedrijf. N. Samsom N.V., Alphen aan den Rijn-Brussel 1967, 162 blz., geb. f. 19,50.

Niemand zal durven beweren dat het vraagstuk van de communicatie in de onderneming een vergeten gebied in de bedrijfsorganisatorische literatuur is. Tal van boeken en een nog veel groter aantal tijdschriftartikelen zijn aan dit bij uitstek menselijke vraagstuk gewijd. Een dissertatie over dit onderwerp loopt dan ook ongetwijfeld het gevaar een compilatie van andermans geschriften te worden.

Drie factoren pleiten niettemin voor een samenvattende en verdiepende behandeling van het vraagstuk van de communicatie en wel:

- omdat de toenemende concentratie in de ondernemingswereld nog sterker toenemende communicatie-zorgen kent;
- omdat een analyse van de vele met de communicatie samenhangende ondernemingsverschijnselen tot nog toe niet is gegeven;
- omdat het organiseren van de communicatie, het „hoe doen wij het?”, nog nimmer goed uit de verf is gekomen.

Met deze drie factoren voor ogen is de schrijver, een veelbelovende jonge econoom, aan zijn dissertatie begonnen, die hij echter nimmer heeft kunnen volindien omdat hij kort voor zijn promotie overleed. Het nog niet geheel rijpe manuscript is bewerkt door Dr.

„Het motief voor het schrijven van dit boekje is in belangrijke mate ingegeven door het verlangen om te komen tot heldere argumentaties in de gehele discussie over het vraagstuk. Hoezeer wij ook bereid moeten zijn in deze discussies de werkelijkheid zo scherp mogelijk te zien, toch kan deze werkelijkheid ons nimmer dicteren wat moet worden gedaan. Het handelen — en als het kan het verantwoordelijk handelen — wordt gevoed uit diepere bronnen van het menselijk bestaan. In wezen hangt het samen met een ‘geloof’ de werkelijkheid te kunnen aantasten om daarvoor een andere werkelijkheid in de plaats te kunnen stellen”.

Warm aanbevolen.

H. Linnemann

F. Derkinderen en Dr. F. J. W. Vroenhoven, waarbij de bewerkers de oorspronkelijke tekst van de auteur — alleszins begrijpelijk om posthume redenen — zoveel mogelijk onaangetast hebben gelaten. Daarvan toont deze handelsuitgave van wat oorspronkelijk een proefschrift zou zijn geweest, in zekere zin de sporen. Zo is het te betreuren dat dit werk geen echte conclusies kent, waartoe de schrijver — voor wie hem hebben gekend — zeker in staat zou zijn geweest. Mede daardoor heeft dit boek iets van een „Unvollendete” gekregen.

Na een voorwoord van Prof. Ir. T. J. Bezemer, die als promotor zou zijn opgetreden, en na een inleiding van de beide bewerkers, valt het boek uiteen in vijf delen. Het eerste deel geeft een analyse van de bedrijfscommunicatie als probleem. Een definitie van de communicatie, die tot de tweede wereldoorlog voornamelijk werd gezien als een louter technisch verkeersvraagstuk, geeft de schrijver niet. Wel stelt hij dat het begrip gecompliceerd is, dat het te maken heeft met het met elkaar in contact brengen van mensen die tot een groep behoren en dat het als zodanig een essentiële functie vervult bij de integratie van ten dele zelfstandige elementen tot een groter geheel. In deze zin is communicatie een uiting van mensen voor mensen en wat men

daarbij waarneemt zijn de informaties of gegevens als zodanig.

Waarom is de communicatie in de onderneming van zulk een grote betekenis? Het antwoord op deze vraag geeft de schrijver in het tweede hoofdstuk van zijn boek en wel:

- a. omdat men door een goede communicatie de subjectieve elementen in een besluit zoveel mogelijk uitschakelt;
- b. omdat een goede communicatie de motivatie bevordert (onder het ietwat mistige woord motivatie verstaan wij de bereidheid van het individu om zijn eigen belangen ondergeschikt te maken aan de belangen van de groep, waartoe hij behoort);
- c. omdat zij is gebaseerd op wederkerigheid, hetgeen wil zeggen dat zij niet alleen van boven naar beneden in de hiërarchie van de onderneming moet lopen, doch evenzeer van beneden naar boven.

Het tweede deel van het boek, over de functie van de communicatie, onderzoekt de (on)doelmatigheid van organisatie en communicatie. Op blz. 33 stelt de schrijver dat de efficiëntie is te beschouwen als een optimaliteitscriterium, waarin alles behalve de menselijke factor is verdisconteerd. Met deze passus zijn wij het niet eens, omdat naar onze mening de schrijver de efficiëntie vereenzelvigd met de bedrijfseconomie, die inderdaad geen aandacht aan de menselijke factor schenkt. De communicatie, zo stelt hij, dient de menselijke factor en de efficiëntie. Wij zijn van oordeel dat de communicatie, behalve de efficiëntie, ook de bedrijfseconomie kan dienen. Het door de schrijver gemaakte onderscheid tussen participatie (menselijke factor) en efficiëntie heeft in het boek tot gevolg dat de participatie in een afzonderlijk hoofdstuk wordt behandeld, evenals zulks met de efficiëntie van de communicatie het geval is. In dit laatste hoofdstuk worden de kosten en de baten van de communicatie tegen elkaar afgewogen.

Het derde deel van het boek behandelt de bepalende factoren bij het communicatieproces. Uitgaande van de gedachte dat communicatie maatwerk

is, houdt de schrijver rekening met de aard van het bedrijf, de structuur van de organisatie, de soorten van afdelingen, de typen van de leidinggevende figuren en met de mate en de aard van de procedurele regelingen. Aan elk van deze factoren is een hoofdstuk gewijd.

Het is verleidelijk nader in te gaan op het hoofdstuk over de leiderstypen, omdat een onderwerp als dit „in” is. Van groter belang is echter de betekenis van de structuur van de organisatie voor de communicatie. Als voorwaarden voor een doelmatige structuur stelt het boek:

- a. de centraliteit der interactie (contacten met de hogere en met de hoogste leiding);
- b. de frequentie van werkcontacten met collega's;
- c. inzicht in de prestaties van groep en individu (doorzichtigheid van de onderneming);
- d. de stabiliteit van taak en kanalen.

Zo komt de schrijver tot een kritische bespreking van de afdelingsstructuur, de federale structuur en de lijn- en stafstructuur. Onvoldoende aandacht besteedt hij ons inziens aan de organisatiestructuur van de grote onderneming en aan die van de kleine onderneming, alhoewel hij aangeeft dat de kwaliteit van de gegevens (informatie) bij iedere tussenschakel afneemt. Bovendien stelt hij dat de taakverdeling de communicatie belemmert. Hoe is het dan gesteld met de in vele ondernemingen toegepaste taakverruiming? Deze problemen, die van wezenlijk belang zijn voor een goede communicatie, zijn onvoldoende uitgespit. Wat ten slotte de leiderstypen betreft, maakt het boek onderscheid tussen vormende leiders, bureaucraten, goklustige leiders en diplomatieke leiders. Voor een doelmatige communicatie acht de schrijver het vormende leiderschap optimaal.

Het vierde deel van het boek behandelt, overigens vrij summier, de instrumenten in het gegevensverkeer, verdeeld in middelen voor informatieverzorging (statistische specificaties, vorming en training, oordeelstechnieken), instrumenten voor het beslissen (doelmatig keuzemateriaal, instruc-

tietechnieken) en de technieken voor terugkoppeling (controle, kwijting en correctie).

Na de analyse en de typering gaat het laatste deel van het boek over de toepassing; over het organiseren van de communicatie in de onderneming. Daarbij is de schrijver, aan de hand van de door hem opgedane praktische ervaring, uitgegaan van ondoelmatigheden die in het besluitvormingsproces bestaan. De rode draad die door dit deel loopt is, dat een goede communicatie in de eerste plaats een kwestie van organiseren is. Met name bij het invoeren van verbeteringen wordt gewezen op het nut van een goede planning, op de invoering van procedures, op de aansluiting van personen van uiteenlopend arbeidstype (elkaars taal leren spreken).

Wij hebben het gevoel dat dit laatste deel, mede door het ontbreken van conclusies, niet af is. Het boek eindigt met een tweetal praktijkvoorbeelden die op zichzelf interessant zijn, doch ons geen helder beeld geven van het integrale organiseren van een goede communicatie. Als kenmerken van een optimum worden wederom genoemd de contacten met invloedrijke superieuren en die met collega's, de duidelijkheid van taak en prestatie, de stabiliteit van taak en contacten, de stijl van leidinggeven, en doel, middelen en resultaten van preciserende procedures. Al is de integrale communicatie daarmee nog niet opgebouwd, de bouwstenen zijn in ieder geval gelegd. De rest wordt aan de intelligente leiding van de onderneming toevertrouwd en dat is in zekere zin maar goed ook, want, het is al eerder gezegd, communicatie is maatwerk. Het is meer een zaak van mentaliteit dan van technieken, ook al kunnen deze laatste veel steun geven.

Het boek is voorzien van een afzonderlijke verklaring van de noten, alsmede van een (onvolledige) literatuurlijst. Ondanks de genoemde beperkingen en ondanks de wetenschappelijke stijl, is het zeker waard dat allen die zich voor het vraagstuk van de communicatie interesseren, het lezen.

P. van Zuuren

(I.M.)

 NV. SLAVENBURG'S BANK

Geld- en kapitaalmarkt

GELDMARKT

De verdere ultimo-uitbreiding van de bankbiljettencirculatie en een netto ontvangst door de Schatkist beide, hebben de geldmarkt in de 4 maart eindigende zevendaagse periode doen verkrappen. De toeneming van het tegoed van het Rijk bij De Nederlandsche Bank hield verband met de storting op de staatslening per 1 maart (f. 250 mln.). Dat het saldo van de Staat bij De Nederlandsche Bank toch slechts met f. 100 mln. groeide, is een gevolg geweest van enkele betalingen, w.o. een aflossing van schatkistbiljetten met f. 77 mln.

De banken verkregen waarschijnlijk een beperkt bedrag aan liquiditeiten door verkoop van valuta aan de Centrale Bank, doch moesten, omdat de kaspositie onvoldoende bleef om de drainering van de middelen op te vangen, een beroep doen op de kredietmogelijkheden, die bij De Nederlandsche Bank bestaan. De voorschotten in rekening-courant liepen op van f. 19 mln. tot f. 196 mln.

Inmiddels vormt de terugvloeiing van bankpapier uit het verkeer een ontspannende factor, doch het is zeer de vraag of het desbetreffende bedrag voldoende is om eventuele afdracht van middelen aan de Schatkist en de volledige aflossing van de voorschotten te financieren.

KAPITAALMARKT

Wanneer men het internationale kapitaalverkeer in de afgelopen twee jaar samenvat, bemerkt men wat het particuliere kapitaalverkeer betreft dat in de diverse rubrieken wél belangrijke bedragen zijn omgegaan, zoals bij de directe investeringen en het beursverkeer, doch dat het netto effect, gezien wat er in het binnenland omgaat, beperkt is gebleven.

Kapitaalrekening betalingsbalans

	1966		1967	
	(in mln. gld.)			
Particulier kapitaal				
Buitenlandse effecten	205		— 158	
Binnenlandse effecten	347		145	
Directe investeringen	— 277		— 582	
Krediet op lange termijn	16		341	
Kort kapitaal	— 75		251	
Overig verkeer	— 28		— 37	
Totaal		188		— 40
Overheid		— 148		— 106
Banken				
Kapitaaltransacties	— 38		5	
Geldmarkttransacties	382		457	
Totaal		344		462
Algemeen totaal (incl. nog te rubriceren posten)		390		330

De disposities der banken hebben de laatste jaren per saldo een veel grotere invloed gehad.

Men mag echter de verschillende soorten transacties niet over één kam scheren. Er moet, dunkt mij, verschil worden gemaakt tussen het effect van bijv. het verkeer in effecten waarvan een rechtstreekse invloed op de kapitaalmarkt uitgaat, en van de directe investeringen, die in eerste aanleg middelen bij de desbetreffende ondernemingen wegtrekken, waarop verdere repercussies kunnen volgen. Wat de overheid betreft, hebben de kapitaalbewegingen vooral bestaan uit uitgaven ten behoeve van ontwikkelingslanden,

die uit lopende inkomsten worden gefinancierd. Weer anders ligt het bij de banken. Zowel in 1966 als in 1967 leidden de disposities van deze instellingen tot een omvangrijke toevoer van middelen, in het bijzonder als gevolg van repatriëring van uitzettingen op buitenlandse geldmarkten. Deze repatriëring versterkte de bankliquiditeit, die vooral nodig was om de drainering der guldenkassen, die onophoudelijk optreedt, te compenseren.

Het algemeen totaal verschilt in 1967 slechts weinig van 1966. Per saldo betekende het kapitaalverkeer dat de binnenlandse liquiditeit in 1967 iets meer versterking kreeg dan in 1966.

KOERSSTAAT

Indexcijfers aandelen (1953 = 100)	29 dec. 1967	H. & L. 1968	1 maart 1968	8 maart 1968
Algemeen	374	378 — 359	365	371
Internationale concerns	514	523 — 495	511	521
Industrie	357	359 — 341	341	344
Scheepvaart	109	113 — 107	108	109
Banken en verzekering	185	185 — 179	184	185
Handel enz.	168	170 — 160	162	161

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen a)

Kon. Petroleum	f. 155,60	f. 156,30	f. 159,20
Philips	f. 127,40	f. 122	f. 125
Unilever, cert.	f. 108,40	f. 111,80	f. 113,60
Zout-Organon	f. 160	f. 157,50	f. 156,80
Hoogovens, n.r.c.	f. 125,40	f. 116,50	f. 116,50
A.K.U.	f. 66	f. 71,10	f. 71,80
AMRO-Bank	f. 47,20	f. 46	f. 45,60
Nat. Nederlanden	619	611½	619
K.L.M.	f. 276	f. 179	f. 182
Robeco	f. 228,40	f. 225,80	f. 226,40

New York

Dow Jones Industrials	905	840	835
-----------------------------	-----	-----	-----

Rentestand

Langlopende staatsobligaties b)	6,27	6,34	6,34
Aandelen: internationaal b) ..	4,0		
lokale b)	4,2		
Disconto driemaands schatkist- papier	4½	4½/16	4½/16

a) Aangepast voor kapitaalwijzigingen.

b) Bron: Amsterdam-Rotterdam Bank.

C. D. Jongman

CENTRAAL
C.B.
BEHEER

Wilt u
pensioenvoorzieningen
invoeren of aanpassen?

PENSIOEN-RISICO

is gespecialiseerd op dit terrein.

Ook voor herverzekering
van pensioenfondsen

Voor inlichtingen: Centraal Beheer, Bos en Lommer-
plantsoen 1, Amsterdam. Tel. 020-134971, toestel
2352.

Mededelingen

CURSUS INVESTERINGSBESLISSINGEN

De cursus investeringsbeslissingen, gegeven aan de Katholieke Hogeschool, zal wegens de grote belangstelling die hiervoor bleek te bestaan, worden herhaald. Opzet, inhoud en deelnamevoorwaarden zijn gelijk gebleven (zie hiervoor *E.-S.B.* van 10 januari 1968, blz. 40). De colleges zullen weer worden gegeven op zeven achtereenvolgende woensdagen, ditmaal van 8 mei t/m 19 juni 1968 van 14 tot 17 uur in het gebouw van de Katholieke Hogeschool. Nadere inlichtingen kunnen worden verkregen bij de secretaris van de cursus, Hogeschoollaan 225, Tilburg.

WERELDHANDELSCONFERENTIE II EN DE WEG DER EUROPESE POLITIEK

Over bovenstaand onderwerp wordt op 5 en 6 april a.s. door het vormingscentrum „de Haaf” te Bergen (N.H.) een beraadskonferentie belegd. Aan deze conferentie verlenen medewerking:

Drs. G. M. Nederhorst, lid van de Tweede Kamer en van het Europees Parlement te Straatsburg;

de heer D. Scherpenzeel, medewerker van de Wereldomroep en waarnemer voor de NOVIB bij de UNCTAD II.

MODERNE LEVENSV VERZEKERING

automatische groei van het verzekerde bedrag door unieke winstdeling...

tussentijdse verhoging van uw verzekering door optiesysteem onafhankelijk van gezondheids-toestand...

zonder geneeskundig onderzoek terstond en blijvend verzekerd door inzending van certificaat

**HOLLANDSCHE SOCIETEIT
VAN LEVENSVZERKERINGEN N.V.**

A^o 1807

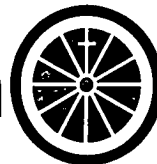
HOOFDKANTOOR HERENGRACHT 475, AMSTERDAM-C
HEAD OFFICE CANADA TORONTO, 1130 BAY STREET

Het doel van deze bijeenkomst is, om na het eind van de Wereldhandelsconferentie te New Delhi te komen tot toetsing van de Europese marktpolitiek met het oog op de uitkomsten van de Wereldhandelsconferentie en tot confrontatie met de vraag in welke richting zich de Europese politiek van Nederland derhalve zal moeten ontwikkelen.

Voor opgave of nadere inlichtingen wende men zich tot het secretariaat van „de Haaf”, Natteweg 9, Bergen (N.H.), tel. 02208-2006.

gemeente

wageningen

burgemeester en wethouders roepen in verband met een door te voeren reorganisatie ter gemeentesecretarie sollicitanten op voor de te vervullen (nieuwe) functie van

HOOFD VAN DE AFDELING „ALGEMENE DIENST”

Taak van de afdeling o.a.:

- ⊗ behandeling van culturele aangelegenheden in ruime zin; onderhouden en leggen van contacten met verenigingsleven;
- ⊗ verrichten van taken, liggende op het terrein van de openbare orde en veiligheid (politie als orgaan, brandweer, bescherming bevolking, civiele verdediging, evacuatie);
- ⊗ samenstelling jaarverslagen en statistieken en het verrichten van voorlichtingswerkzaamheden;
- ⊗ het verrichten van kabinetswerkzaamheden van de burgemeester en van de secretaris (koninklijke onderscheidingen; representatie; bijzondere opdrachten; enz.).

Vereisten:

- ⊗ diploma H.B.S., gymnasium of daarmee gelijk te stellen opleiding, G.A. I, G.A. II en/of G.F. of andere voor vervulling van de functie van belang zijnde opleiding (jurist of socioloog);
- ⊗ culturele en/of journalistieke belangstelling.
- ⊗ Bekendheid met de administratieve en financiële aspecten van overheidsbeleid strekt tot aanbeveling.

Rang: hoofdcommies of hoofdcommies A.

Salaris:

hoofdcommies f 1306,— tot f 1554,— per maand;
hoofdcommies A f 1424,— tot f 1718,— per maand.

De bij de overheid gebruikelijke rechtspositieregelingen zijn van toepassing. Voor passende woonruimte wordt zoveel mogelijk medewerking verleend.

Met de pen geschreven sollicitaties met uitvoerige inlichtingen binnen 14 dagen na het verschijnen van deze oproeping, te richten aan burgemeester en wethouders.

Cantine Bruynzeel Fabrieken, Zaandam

Binnen drie jaar in 237 bedrijfskantines kant-en-klaar maaltijden van iglo!

Eenvoudig

Warme maaltijden in de bedrijfskantine. Een staaltje van moderne bedrijfsvoering. Eenvoudig te realiseren: Iglo kant-en-klaar maaltijden! Een diepvrieskast en een speciale oven zijn voldoende. Op elk uur van de dag heeft u in een half uurtje heerlijk warm eten op tafel. Al bij 10 maaltijden per dag zijn Iglo kant-en-klaar maaltijden economisch interessant. Er zijn ovens van 18, 36 of 72 maaltijden. Uw personeel kan kiezen uit maar liefst 24 verschillende menu's.

Goedkoop

Relatief zijn Iglo kant-en-klaar maaltijden bijzonder goedkoop. Lekker gauw klaar met een minimum aan personeel. Geen afval. Weinig afwas. Weinig opslagruimte. En Iglo levert snel! Dagelijks als het moet. Voordelen waar geen enkel ander systeem van warme maaltijden aan kan tippen! Praat eens met Iglo. 030 - 35641. Mijnheer Van der Zeijden, toestel 133, weet er alles van.

Zij eten al Iglo:

- Theodorus Niemeyer N.V. te Groningen
- Departement van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid te Den Haag
- Centraal Magazijn P.T.T. te Den Haag
- R.V.S. te Rotterdam
- De Bijenkorf N.V. te Amsterdam
- Nieuwe Rotterdamse Courant N.V. te Rotterdam
- Van Nelle N.V. te Rotterdam
- „De Drie Hoefijzers” te Breda
- N.V. Werf Gusto te Schiedam
- N.V. Kon. Droste Fabrieken te Haarlem

IGLO N.V. NIJENOORD 1A, UTRECHT

UNIVersele Automatische Computers met schijfgeheugens...

Computers van UNIVAC zijn universeel ten aanzien van toepassingen en in- en uitvoer. Ook door hun externe geheugens met directe toegang. Voor alle systemen van de UNIVAC 9000-Serie - de 9200, 9300 en de nieuwe 9400 - zijn er schijfgeheugens. Hun capaciteit varieert: van 3.200.000 bytes voor de kleinste 9200, tot veelvoud van 58.000.000 bytes voor de grootste 9400. Door de volledige modulariteit is latere uitbreiding een eenvoudige zaak. Gebruikers bepalen zelf de voor hen optimale omvang.

UNIVAC-schijfgeheugens hebben exclusieve eigenschappen. "Fastband" bijvoorbeeld, voor kortere toegangstijden. Volledige buffering

voor overlappend werken.

Het succes van een installatie kan vallen of staan met directe bestandsverwerking. Vraag het de specialisten van UNIVAC. Zij vertellen u graag alles over de 9000-Serie: Een reeks computers met echte compatibiliteit!

 SPERRY RAND

UNIVAC

Johannes Vermeerstraat 7, Amsterdam-Z., tel. 020-733232

Louizalaan 251, Brussel-5, tel. 02-492118

Gecombineerde maandstaat Algemene Bank Nederland N.V. en Hollandsche Bank-Unie N.V.

per 31 januari 1968

Kas, kassiers en daggeldleningen	f 498.842.000	Kapitaal	f 174.030.000
Nederlands schatkistpapier	f 1.311.830.000	Reserves	f 218.000.000
Ander overheidspapier	f 882.166.000	Leningen	f 142.431.000
Wissels	f 672.927.000	Deposito's op termijn	f 3.661.505.000
Bankiers in binnen- en buitenland	f 1.324.207.000	Spaargelden	f 1.456.849.000
Effecten en syndicaten	f 219.137.000	Crediteuren	f 4.198.965.000
Voorschotten tegen effecten	f 239.998.000	Geaccepteerde wissels	f 76.313.000
Debiteuren	f 4.791.801.000	Overlopende saldi en andere rekeningen	f 81.252.000
Deelnemingen (incl. voorschotten)	f 27.925.000		
Gebouwen	f 40.512.000		
	<u>f 10.009.345.000</u>		<u>f 10.009.345.000</u>

Algemene Bank Nederland N.V.

Snel expanderende onderneming in Amsterdam, die bekende merkartikelen voor consumptie in de huishouding fabriceert en verhandelt, zoekt een

leider

voor haar afdeling

marktonderzoek

ZS

Hij zal in staat moeten zijn, zijn team optimaal te doen functioneren in een kader dat modern en dynamisch marketing-denken tot leidraad heeft.

Deze functie vereist iemand met academische vorming, die tevens beschikt over ruime ervaring met de vele facetten van kwalitatief en kwantitatief marktonderzoek.

Gewenste leeftijd 30 - 35 jaar.

Eigenhandig geschreven brieven met volledige gegevens, waarbij ingesloten een recente pasfoto, kunt u onder nummer A.689 richten aan

ZAANSE STICHTING VOOR BEDRIJFPSYCHOLOGIE EN PERSONEELSBELEID

ZAANWEG 46 • WORMERVEER

Voor vacerende functies
en beschikbare krachten

op hoog niveau zijn de
advertentiekolommen van
„Economisch-Statistische
Berichten” het aangewezen
medium:

1e) Omdat Uw annonce onder
de aandacht komt van stafper-
soneel in de grote bedrijven.

2e) Omdat Uw annonce wordt
gelezen door diegenen, die de
zakelijk belangrijke beslissingen
nemen, of daarbij van grote
invloed zijn.

Prot. - Christelijk
Psych. Ziekenhuis

„BLOEMENDAAL“

Den Haag - Loosduinen

Door pensionering komt binnenkort in ons ziekenhuis vacant de functie

ECONOOM

De taak van deze functionaris is gericht op het economisch gebeuren in de gehele ziekenhuisorganisatie. Het bevorderen van de doelmatigheid staat daarbij voorop. De econoom geeft tevens leiding aan enkele „economische“ diensten.

Gaarne zouden wij benoemen een man

- die een academische opleiding heeft genoten;
- met praktische ervaring;
- in de leeftijd van ongeveer 35 jaar;
- met prot.-christelijke levensovertuiging.

De salariëring is in overeenstemming met het gewicht van de functie.

Sollicitaties te richten aan de geneesheer-directeur, Monsterseweg 93, Den Haag - Loosduinen.

Efficiency

bespoedigt

Uw contacten

met gegadigden

★

Indien

Uw telefoonnummer

in Uw annonce

moet worden

opgenomen,

vermeld dan

tevens het

NETNUMMER

Bij een grote, expansieve onderneming in de randstad Holland, die bekende merkartikelen voor dagelijks verbruik fabriceert en distribueert, bestaat de vacature van

assistent verkoopleider

De gezochte man moet in staat zijn om de verkoopleider in zijn veelzijdige taak te ondersteunen en te vertegenwoordigen, zowel in interne als externe contacten.

Belangrijk is daarbij dat hij kan meedenken in het kader van een modern marketing-beleid en over goede contactuele eigenschappen beschikt.

De beoordeling van verkoopstatistieken en prestatieoverzichten vereist tevens een passend administratief inzicht.

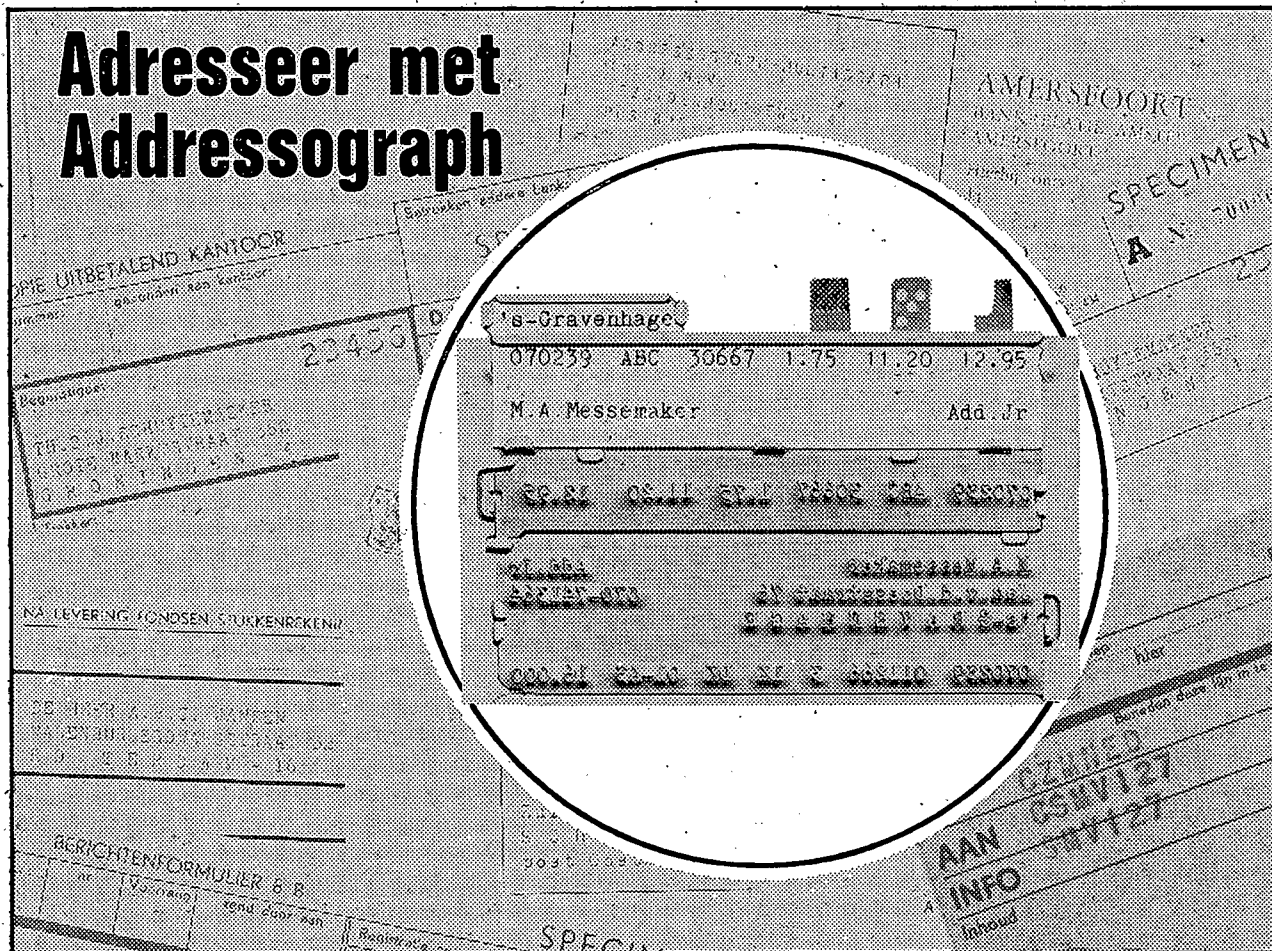
Leeftijd circa 30 jaar.

Eigenhandig geschreven brieven met volledige gegevens, waarbij ingesloten een recente pasfoto, kunt u onder nummer A.690 richten aan

ZAANSE STICHTING VOOR BEDRIJFSPSYCHOLOGIE EN PERSONEELSBELEID

ZAANWEG 46 • WORMERVEER

Adresseer met Addressograph

50, 500, 5000 of 50000 adressen? Met Addressograph adresseert u foutloos, duidelijk en snel

In elke administratie kent men de herhaald terugkerende gegevens, zoals adressen, artikelomschrijvingen en andere. Ze komen voor op allerlei soorten van formulieren: offertes, orders, facturen, kwitanties, post- en bankgiroformulieren enz.

Als het erom gaat op de kosten van kantoorwerk te besparen, begin dan met het automatiseren van het schrijven van deze repetitieve, herhaaldelijk voorkomende, gegevens. Zet ze op een Addressograph-plaatje. Zijn de gegevens eenmaal hierop aangebracht en goed gecontroleerd, dan hoeft niemand in Uw kantoor deze gegevens ooit meer te schrijven of te controleren. Want in nog geen seconde tijd staan ze op papier: foutloos, duidelijk en volledig, tot veertien regels tegelijk, elke regel van veertig letters of tekens. Desgewenst met vele doorslagen.

Zo'n Addressograph-plaatje houdt de voorraad bij, adresseert brieven, vult giropon斯卡arten of bankgiroformulieren in, schrijft plakadressen, vult vervoersdocumenten in, doet honderd-en-een kantoorwerkjes sneller en economischer, dan men ooit met de hand kan doen. Economischer, want Addressograph betekent „low cost automation”. Addressograph is het begin van een besparende automatisering.

Wilt u meer hierover weten? Een telefoontje of een berichtje en wij zenden u een folder.

Addressograph

ADDRESSOGRAPH - MULTIGRAPH

Postbus 1201 / Bezuidenhoutseweg 41 / 's-Gravenhage / Telefoon 070 - 85 53 00

TOONZALEN TE 'S-GRAVENHAGE, AMSTERDAM 020-440333, EINDHOVEN 040-64328 EN HENGEL0 (0) 05400-10168
AMSTERDAM TOT APRIL TEL. 020 - 24 47 82